

Els hostes

Les estructures en pedra seca a les Valls d'Andorra

David Mas Canalís

Tècnic d'inventari i catalogació
Patrimoni Cultural d'Andorra

La tècnica constructiva de la pedra en sec, o pedra seca, utilitza com a material bàsic i únic la pedra. Algunes construccions d'aquest tipus es complementen amb altres elements, com fusta, branques, terra, herba o gespa. La característica essencial és que per construir aquestes edificacions no s'empra ni morter, ni cintres, ni bastides.

Normalment es feien servir pedres de totes mides i amb formes molt irregulars, i en la majoria dels casos sense treballar. Aquest fet obligava a utilitzar pedres petites anomenades *falques*, que, col·locades a pressió, subjectaven les grosses i donaven consistència a la construcció. Les pedres emprades eren d'origen local. En les construccions vinculades a l'agricultura s'empraven les que resultaven de despedregar els camps. Així, les feixes tenen una doble funció: obtenir superfícies planes sobre terrassa i emmagatzemar de forma ordenada les pedres que destorbaven en conrear la terra. Pel que fa a les construccions de muntanya, les pedres es podien obtenir a les tarteres dels vessants sense haver d'anar gaire lluny.

Tant en els murs destinats a un tancament (murs de tanca, pletes) com en els de cabanes se solia emprar parets de doble cara en les quals de tant en tant es col·locaven pedres travesseres a fi de lligar una i altra cara del mur. En la construcció de pletes, orris i cabanes també es buscava el reforç de grans blocs naturals. En el cas de les cabanes de planta rectangular, els dos murs laterals es recolzaven en un bloc del terreny que actuava de tancament per la part posterior.

Una altra de les característiques de la pedra seca és la construcció de les cobertes de les cabanes mitjançant la tècnica de la falsa cúpula, consistent en la progressiva aproximació de filades concèntriques. A vegades en lloc d'aquesta tècnica s'utilitzen grans blocs de pedra que van de costat a costat dels murs. No obstant, cal tenir present que les cobertes no sempre són de pedra i que també n'hi ha de fetes emprant materials vegetals. També es podien aprofitar balmes naturals.

A Andorra no hi ha testimonis, documentals o orals, d'obriers especialitzats en l'aixecament de murs o cabanes de pedra seca. Eren els pagesos o pastors mateix els que utilitzaven aquesta tècnica segons les seves necessitats,

ja fos per aixecar o reparar una feixa o, en el cas dels pastors, per fer la tanca d'una pleta o muntar una cabana. Això fa que en general siguin construccions austeres i funcionals on es buscava més la resolució d'una necessitat pràctica que l'estètica i en els acabats preval la recerca de la resistència. El treball resultant era més o menys groller segons el domini de la tècnica o la disponibilitat dels materials. És evident que per fer una coberta en falsa volta calia uns coneixements més aprofundits; d'aquí que en molts casos es preferís la coberta vegetal, més segura i fàcil de muntar.

La utilització de construccions en pedra seca en el paisatge de les Valls d'Andorra està relacionada principalment amb les necessitats generades principalment per dos activitats econòmiques concretes: l'agricultura i la ramaderia, a les quals cal afegir alguna altra activitat com el carboner i el seu ús en les xarxes de comunicació a peu, els camins.

L'agricultura era la principal activitat econòmica de la societat tradicional. Es basava en el cultiu de cereals, i la producció era la justa per cobrir les necessitats de la població. Es complementava amb l'obtenció de farratge per als animals. Fins a principis del segle XX va experimentar pocs canvis, només els derivats de la introducció de nous productes: la patata i el tabac, o de la necessitat d'una producció més elevada deguda al creixement demogràfic.

L'altra gran activitat de la pagesia a Andorra era la ramaderia, que tenia una gran importància gràcies a la situació geogràfica del país, en ple cor dels Pirineus, cosa que suposava la disponibilitat de pastures d'altura per portar en transhumància a l'estiu tant el bestiar del país com el provinent de les terres planes de Lleida. En més o menys proporció tots els pagesos tenien un ramat que com a mínim es feia servir per bogar les terres, però el que donava realment pes a la ramaderia eren els grans ramats de milers de caps en mans de grans propietaris.

Les estructures relacionades amb l'agricultura

Les feixes o marges

Les feixes, conegudes també amb el nom de “marges” al país, servien per adaptar el terreny a l'explotació agrícola mitjançant l'aixecament de murs de contenció o sosteniment que tenien com a principal funció aguantar la pressió de les terres d'un terraplè. L'objectiu era obtenir una superfície plana en el vessant de la muntanya i així poder disposar d'una quantitat més gran de terreny cultivable.

Feixes del solà d'Engordany.

Marge amb part del parament construït en rastell.

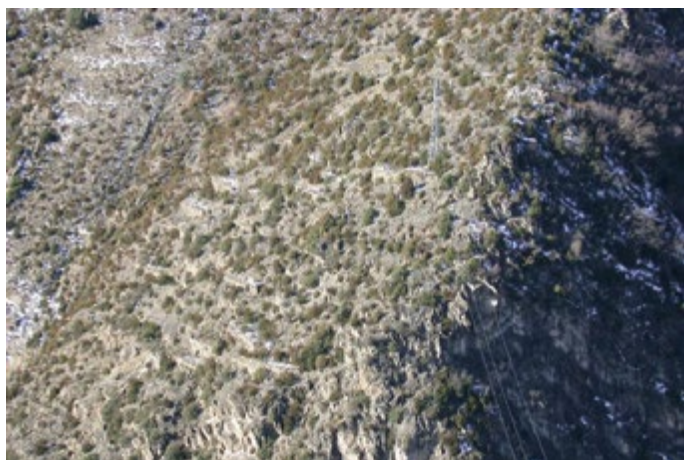
La tècnica constructiva de les feixes consistia en dos tasques en paral·lel: anar muntant el mur, que en aquest cas era d'una sola cara, i anar reomplint el terraplè, primer, a la part baixa amb pedres petites i a la part alta amb terra que a vegades calia portar d'un altre indret. Normalment les pedres anaven col·locades planes les unes sobre les altres i es buscava la disposició més adequada per obtenir una resistència més gran. Hi ha casos en què podem trobar murs o part d'ells amb les pedres col·locades verticalment, a rastell; aquest era un sistema que se solia emprar a l'hora de fer reparacions de trams que s'havien esfondrat. El tipus de parament estava condicionat per la mena de pedra utilitzada i, com que la pedra era d'origen local, a la vegada depenia de la litologia de la zona. Així, en zones on predominen els esquistos trobarem paraments amb pedres planes col·locades horitzontalment, o en algun cas verticalment; on predomina el calcari les pedres són irregulars i arrodonides i en les zones amb granit o on es localitzen detritus morèncics granítics, les pedres del parament són arrodonides i poden arribar a ser de grans proporcions, com en el cas de les feixes de la partida de Sassanat, a la Vall del Madriu-Perafita-Claror.

Les feixes es poden complementar amb rampes que les uneixen entre elles, o amb escales de marge, o escales volades, que consisteixen en pedres planes que sobresurten en voladís del mateix mur i que serveixen d'esglaons.

És difícil establir una cronologia sobre un element tan intemporal com són les construccions en pedra seca. No obstant, es pot deduir que **la construcció de feixes o marges a les Valls**

Feixa amb escala volada.

Feixes de vinya de la muntanya de Rocafort.

d'Andorra va passar per dos grans períodes: la colonització del territori a l'edat mitjana, que ens ha deixat les feixes de vinya, i el creixement demogràfic del segle XVIII i principis del XIX.

Les temperatures favorables anteriors al fenomen climàtic conegut com la “petita glaciació” van permetre que a Andorra es cultivessin vinyes. Hi ha nombrosos testimonis documentals de la presència d'aquest conreu als segles X i XI, sobretot a les parròquies baixes. Al segle XVII el clima ja no era l'adequat i la vinya es va anar abandonant per al final ser reemplaçada per altres cultius. Del seu conreu en va quedar un testimoni material, les feixes que acollien les vinyes, que es poden identificar a partir de la toponímia, de la presència de bases de premsa de vi i per la forma específica dels terraplens, que es caracteritzen per la poca amplada, destinada a acollir només un rengle de ceps. Els dos conjunts principals de feixes de vinya es troben al vessant de la muntanya de Rocafort i al solà d'Engordany. Per la seva antiguitat constitueixen un veritable exemple de paisatge agrícola aturat en el temps.

En segon lloc, en la construcció de marges per guanyar nous terrenys hi va tenir molta incidència el fort creixement demogràfic que va tenir lloc al país durant la baixa edat moderna i la primera meitat del segle XIX. Els recursos agrícoles disponibles estaven limitats pel terreny disponible, i les terres conreables situades a la plana eren propietat de les famílies més antigues, així que les cases de nova fundació que van anar sorgint durant aquest període es van haver d'esforçar per obtenir nous terrenys mitjançant la construcció de feixes als vessants de la vall, ja fos sobre la mateixa tartera o artigant boscos i obtenint boïgues en terrenys comunals. L'exemple més clar d'aquest procés el tenim en els horts situats sobre feixes que hi ha tant a la solana com a l'obaga d'Andorra la Vella, els quals estan datats documentalment del segle XVIII en endavant. Les costes, situades prop dels pobles, tenien una inclinació, o una composició del sòl en el cas de les tarteres, que no en permetien la utilització directa: va ser necessària, per tant, la construcció de feixes esgraonades amb murs de contenció sobre la roca i les pedres de la tartera, a la solana, o desbrossar boscos i terraplenar el terreny de l'obaga. També va caldre habilitar sistemes de reg des de la part alta (els recs del Solà o de l'Obac d'Andorra, que daten de finals del segle XIX). Les noves terres així obtingudes es van dedicar a l'horta i van permetre el conreu de nous productes d'origen americà, com la patata i el tabac.

La decadència de l'ús de la pedra seca en l'entorn agrícola va en paral·lel amb l'èxode rural de finals del segle XIX i la primera meitat del XX i amb l'abandó de les tècniques de conreu tradicionals i de subsistència. En la segona meitat del segle XX encara hi havia pagesos que dominaven aquesta tècnica, però l'aplicaven sobretot en l'execució de reparacions. L'aparició de nous materials, el ciment, i l'ús de noves tècniques de construcció i de maquinària han anat reemplaçant la utilització de la pedra seca.

En l'actualitat, en els vessants obacs, la presència de les feixes quasi passa desapercebuda. L'abandó de l'activitat agrària pròpia de la societat tradicional ha comportat una recuperació de la vegetació natural, que ha avançat els seus límits cobrint àrees que antigament havien estat dedicades a l'explotació agrícola i les ha fet desaparèixer de la vista tot i formar part del paisatge. Això es pot observar amb facilitat a la vall del Gran Valira, en la zona compresa entre la Margineda, la Comella i els Marginets, on a l'hivern, quan els caducifolis han perdut les fulles, es pot veure amb més claredat com sota els arbres s'amaga tot un seguit de terraplens amb murs de pedra. Tant a l'obaga com a la solana les antigues terrasses, que en l'actualitat ja no són explotables amb els mitjans mecànics que utilitza la pagesia d'avui en dia, han quedat a l'erm i pateixen un progressiu procés de degradació; és el cas de les feixes de la zona de Rocafort, a Sant Julià de Lòria, i les de Sucarana, a Escaldes-Engordany, entre d'altres. A més, cal no oblidar l'impacte que sobre aquests terrenys té el creixement urbanístic actual. Tot i així n'hi ha que encara estan en estat d'explotació, com els horts del solà d'Andorra la Vella o els de la zona dels Daus, per sota de Sant Serni de Nagol (Sant Julià de Lòria).

Pel seu caràcter d'adaptació del terreny podem trobar feixes a totes les parròquies, però els grups més notables es concentren a les parròquies baixes, on la vall, pel fet de ser d'origen fluvial, té uns vessants més marcats: a Sant Julià de Lòria destaquen les de la Riberola, les de Rocafort i les dels Daus; a Andorra la Vella i Escaldes-Engordany, com s'ha indicat, n'hi ha a l'obaga des de la Margineda a l'entrada de la vall del Madriu, al solà d'Andorra i al solà d'Engordany. A les parròquies altes, a més a més dels horts propers al poble, en podem trobar en els prats de dall i als antics conreus de cereals organitzats al voltant de bordes i cortals, per exemple a Montalari, a Encamp; a la Gonarda, a Ordino; a coll Jovell, a la Massana, i a la part baixa de la vall de Montaup, a Canillo.

Aixopluc de les feixes de Rocafort (Sant Julià de Lòria).

Murs de tanca als Cortals d'Encamp.

Mur de tanca amb portella, prop de Santa Bàrbara (Ordino).

Els aixoplucs o barraques

Un element complementari de les feixes són els aixoplucs o refugis. El seu nom corrent al país és “barraca”. Consisteixen en un espai buit que queda enterrat sota la terra de la feixa, amb accés a través del mur de contenció. No es tracta d'un habitatge temporal, com és la cabana, sinó que servien de recer en els moments de pluja o per guardar-hi les eines. L'aixopluc es construïa a la vegada que es muntava la feixa, amb parets de pedra seca als costats i al fons. La planta és circular o quadrada. El cobriment es podia fer per aproximació de filades, però el més freqüent era emprar una gran llosa plana. Podien disposar d'un banc corregut i una porta de fusta. La llinda de la porta és plana i de pedra. Se'n pot trobar a tots els espais en què hi ha feixes i també arran dels camins que portaven al tros.

Una construcció molt similar a la que acabem de descriure com a aixopluc són els cellers de trumfes. Eren emprats per emmagatzemar aquests tubèrculs. La principal diferència constructiva és que aquests s'endinsen més en el terreny o bé fan un gir vers un costat, dibuixant una planta en forma de L. Se'n conserven molt pocs exemplars.

Els murs de tanca

Solen ser molt amples i de doble cara. Com indica el seu nom, la seva funció era delimitar una parcel·la o propietat i sobretot evitar-hi l'entrada de bestiar aliè. Cal recordar que es tractava d'un sistema econòmic principalment agrícola, que conviu amb la ramaderia i que a la vegada emprava animals com a complement, per exemple per bogar les terres. Això portava a la necessitat de protegir les terres de l'entrada d'animals aliens, ovelles, porcs, cabres. És precisament per aquest motiu que aquests murs es remataven amb una filada de pedres col·locades a rastell, disposades verticalment a fi de reforçar aquesta protecció contra el pas d'animals.

Una de les característiques d'aquests murs són les portelles d'entrada, espai que es deixava lliure per poder accedir a la propietat però que a la vegada calia poder tancar. A aquest efecte el portal està flanquejat per dos lloses altes inclinades, cada una d'elles amb tres o quatre orificis rebaixats on es col·locaven els troncs emprats en el tancament.

Els materials per aixecar els murs provenien dels mateixos conreus i la paret esdevenia a la vegada magatzem per acumular les pedres que anaven sorgint en llaurar i despedregar els camps.

Alguns dels conjunts de murs de tanca més complets els tenim als cortals d'Encamp, a les bordes de l'Ensegur (Ordino) i la vall d'Incles (Canillo).

A l'esquerra de les feixes es poden observar una sèrie de despedregaments.

Forn de calç de la Margineda, amb el coronament intacte.

Els despedregaments

Coneguts a les comarques catalanes com a “troneres” o “clapers”, es tracta de munteres de pedres resultants de despedregar els camps, però que no van ser deixades a la vora de la propietat de forma desordenada, sinó correctament empilades amb murs de contenció fets de pedra seca, amb la finalitat que les pedres no redolessin i retornessin a l'explotació. Algun dels exemplars més ben elaborats es troba a les terres de Ràmio. Per sobre el rec del Solà d'Andorra (Escaldes-Engordany), un d'ells pren la forma d'un mur de gran longitud.

Pedra seca i altres activitats

Els forns de calç

La calç destinada a la construcció, ja fos com a morter o per arrebossar façanes, s'obtenia mitjançant la cocció de pedres calcàries en un forn a l'efecte. Els forns de calç són una construcció en pedra seca, semienterrada en el terreny, de forma troncocònica oberta per la part superior, cosa que els dona aspecte de pou. L'alçada i l'amplada són variables. A peu pla tenen una entrada que permetia l'accés a l'interior, on el calciner es posava per muntar la falsa volta feta de pedres i posar-hi foc.

Se'n conserven molt pocs i la majoria estan en mal estat. N'hi havia hagut un a Arinsal, ara desaparegut; a la comarca de Rocacorba (Sant Julià de Lòria) hi ha les restes d'un parell, i al solà de Rocafort també n'hi havia un. El més ben conservat és a la Margineda i data dels anys trenta del segle xx.

Plaça de carbonera al fons del planell de Setut (Vall del Madriu-Perafita-Claror).

Estructura destinada a trencar allaus en una borda de la vall d'Incles.

Les places de carbonera

La necessitat d'abundant carbó vegetal per a la fosa de ferro a les fargues andorranes va comportar l'explotació dels boscos per a l'obtenció d'aquesta matèria primera mitjançant l'ús de carboneres. La carbonera necessitava una superfície plana, i quan el terreny no era pla feia falta bastir una plaça de carbonera, una mena de feixa amb un mur de contenció i terraplenatge interior. La seva forma podia ser semicircular o rectangular i les proporcions del mur aixecat variaven en funció del desnivell del terreny. Poden estar aïllades o en grups de tres. Poc o molt n'hi ha a tots els boscos d'Andorra, i on han estat més estudiades i inventariades és a la Vall del Madriu-Perafita-Claror.

Defenses contra allaus

Són unes construccions amb un ús molt poc conegut i que es redueix a un parell d'exemplars a la vall d'Incles. Es tracta d'una estructura de forma triangular adossada a la paret posterior d'una borda. Està feta de pedres obtingudes en el despedregament dels camps, amb dos murs de contenció on la pedra està col·locada de forma ordenada. Les bordes que en tenen són al peu d'una canal i l'objectiu és partir l'allau que hi baixava i protegir la borda.

És força possible que els murs que hi havia al roc de Patapou tinguessin una funció similar; avui, malauradament, estan desapareguts.

Les estructures de pedra seca relacionades amb les vies de comunicació

Abans de les carreteres les valls d'Andorra comptaven amb una àmplia xarxa de camins estesa per tot el territori, destinats al pas de persones i animals i al transport de mercaderies o productes agrícoles. El més important era el camí ral, que unia entre ells els principals pobles i comunicava Andorra amb l'exterior. D'aquest camí en sortien nombrosos ramals que portaven

als conreus, les bordes, els cortals, els boscos o les pastures d'altura. En molts dels seus trams aquests camins disposaven d'elements bastits en pedra seca.

El manteniment dels camins era obligació dels propietaris de les terres que hi limitaven. En canvi, si el camí limitava amb terreny comunal era el Comú qui se'n feia càrrec, per la qual cosa convocava, a la primavera, els homes de totes les cases per participar-hi.

Els trams empedrats

Camí de la Muntanya, amb el paviment "gravat" i mur de tanca.

Si bé la majoria dels camins eren de terra, en alguns trams estaven gravats, és a dir, empedrats utilitzant pedra seca. Això es feia quan el terreny ho requeria, en els punts més propicis a l'erosió de l'aigua, en pendents i vessants. Normalment les pedres anaven planes, però en passos amb fort desnivell estaven col·locades verticalment a fi de facilitar que les peülles dels animals s'hi agafessin millor. (Cal destacar el fort impacte que tenen en aquesta mena d'obres la circulació de motocicletes i les obres de canalització d'aigua o de soterrament de cablatge.)

La majoria de camins tenien un o altre tram empedrat. Alguns han desaparegut, com la Gravada de Tobira (Andorra la Vella), i d'altres es conserven en un estat precari, com al camí de la Juver-russa (Sant Julià de Lòria), el camí de Senyera (Ordino) i el camí de Montalarí (Encamp), i en el cas del camí que anava de Meritxell a Prats l'empedrat ha estat força malmès en fer-hi passar una canalització. **El més important de tots, tant per la seva longitud com pel fet d'estar en l'espai protegit, i declarat patrimoni de la humanitat de la vall del Madriu-Perafita Claror, és el camí de la Muntanya.** Presenta la particularitat d'estar totalment empedrat des del seu inici, al pont de la Plana, fins a Ràmio, amb un recorregut de prop de 2.000 metres, i més amunt encara n'hi ha algun altre tram. A més a més en alguns llocs té doble traçat, l'un recte i l'altre que fa marrades, ja que complia dos funcions, com a camí i com a tirador per on es baixaven troncs de fusta. És un camí íntimament vinculat a l'activitat agrícola i ramadera de la vall, a l'explotació de la farga i els boscos que hi havia a l'interior. **La seva presència va ser un dels punts clau que van motivar la declaració de la vall com a patrimoni de la humanitat.**

Terraplè i mur de contenció en el tram del camí Ral entre Andorra la Vella i la Massana.

Terraplè en pedra seca del camí de Perafita (Vall del Madriu-Perafita-Claror).

Els terraplens i murs de contenció

Quan el camí passava per un pla inclinat, a fi que quedés pla se'l feia passar per sobre d'un terraplè, construït en pedra seca, a l'estil d'una petita feixa, amb un mur i reompliment, és a dir, amb la mateixa tècnica emprada per fer terrasses.

Mentre que el terraplè el tenim per la banda de baix, per evitar que rodolessin pedres sobre el camí o quedés tapat per la terra, pel costat superior es bastia, també en pedra seca, un mur de contenció. A vegades en el pany del mur es deixava un aixopluc, com els que hem vist que es troben als marges, que havia de servir de refugi als caminants en cas de mal temps. Donat el caràcter del relleu, a Andorra són nombrosos els camins que en un tram o altre disposen d'aquestes estructures complementàries. On són més fàcils d'apreciar és en els fragments de l'antic camí Ral que encara es conserven, com el que va d'Andorra la Vella a la Massana o el d'Encamp a Canillo, o el tram que es conserva entre Sant Pere del Tarter i el Canaro (Canillo).

Els murs de protecció

Quan el camí travessava propietats privades o hi passava pel costat, s'aixecaven murs a banda i banda, o només a un costat si el terreny era amb pendent, a fi de separar la propietat privada de la via pública i evitar l'entrada als conreus dels animals que es trobaven de pas, amb una funció similar a la dels murs de tanca. També servia per encaminar millor els ramats durant els desplaçaments en transhumància i evitar-ne la dispersió. Els murs del camí de la Muntanya (Vall del Madriu-Perafita-Claror) en són un bon exemple. També en trobem al camí que puja a les bordes de Mereig (Canillo) i al camí d'Engolasters (Escaldes-Engordany), o al camí Ral de l'Obac que va d'Ordino a Llorts i al camí de les bordes d'Envalira (Canillo).

Les construccions relacionades amb la ramaderia

L'altra activitat econòmica que va generar construccions en pedra seca va ser la ramaderia. D'origen neolític, aquesta pràctica pren una gran importància en els països de muntanya per la disponibilitat durant l'estiu de grans extensions de pastures d'altura. A Andorra aquestes pastures eren de propietat comunal i les principals eren arrendades pels comuns als propietaris ramaders durant l'estiu; rebien el nom de cortons. Altres terrenys amb pastures comunitàries eren els solans i rebaixants.

A l'edat mitjana ja hi ha traça documental de l'ús de les pastures de muntanya. En l'alta edat moderna la ramaderia ovina a gran escala era la principal font de riquesa del país, tant per la venda directa de caps bestiar a les fires com per l'obtenció de productes derivats com el formatge i la llana. Entre finals del segle XVI i principis del XVII va tenir un gran auge i va arribar al seu màxim desenvolupament en el primer quart del segle XVIII. A partir de llavors es va anar reduint fins que a mitjans del segle XX gairebé havia desaparegut, a mesura que el bestiar de llana era reemplaçat per la cria de bestiar gris, equins i vacum.

La pleta

Pletes de la Soriguera, vall del Riu.

La pleta és l'estructura més comuna de les relacionades amb la ramaderia. En podem trobar a tots els espais on hi ha hagut terreny de pastura, no només als cortons, sinó també en d'altres: emprius, solans, rebaixants, etc. Es tracta d'una estructura destinada al control i protecció del bestiar. En la pleta es tancava el ramat durant la nit amb la finalitat de poder-lo controlar i evitar pèrdues, així com per facilitar-ne la protecció enfront dels depredadors. **La pleta constitueix l'eix central de l'activitat ramadera durant l'estiu, quan es practicava la transhumància d'altura i el bestiar pasturava a la muntanya.** Els murs solen ser de doble cara, d'aproximadament un metre d'altura. En algun punt compten amb el reforç de blocs naturals. Per la part superior poden estar rematats per una filada de pedres col·locades a rastell a fi d'evitar que les ovelles els puguin saltar. Tenen un portal d'entrada i n'hi ha que tenen una obertura petita per on només podia passar un animal a la vegada; és un comptador. Prop de la pleta sol haver-hi un assalador, un lloc amb pedres planes on es dipositava la sal per als animals.

Un dels orris de Setut
(vall del Madriu-Perafita-Claror).

Orri del riu dels Orris, amb cabana adossada
(vall del Madriu-Perafita-Claror).

Tot i que, com ja hem dit, en trobem a tota mena de terrenys de pastura, les principals coincideixen amb els cortons arrendats durant l'estiu. Podem destacar, per les seves proporcions o factura, les pletes de Soriguera a la vall del Riu, la pleta del corral de Pedra a clots de Massat (Canillo), la pleta del bosc del Campeà (Encamp), les pletes d'Encodina (Ordino), la pleta de l'Estall Serrer i la pleta de Gargantillar, a la vall del Madriu-Perafita-Claror, entre d'altres.

Els orris

Els orris eren una estructura imprescindible en la pràctica de la ramaderia, ja que s'hi obtenia llet per a l'elaboració de formatges durant l'estada dels ramats en alta muntanya i gairebé a tots els terrenys de pastura o cortons n'hi ha, com a mínim un.

L'orri és una estructura, bastida en pedra seca, que consisteix en un recinte format per dos murs de pedra, d'un metre vint d'alçada, que corren paral·lels dibuixant una ziga-zaga que pot anar dels vint als seixanta metres de llargada. Un dels extrems està obert, mentre que l'altre està tancat, i disposa d'un compartiment separat per una paret travessera. Adossades o a pocs metres de distància hi ha una o dos cabanes on els pastors residien i elaboraven els formatges.

Les ovelles que encara tenien llet passaven la nit tancades a l'orri, separades dels seus xais. A l'hora de munyir-les el pastor les anava agafant per grups de sis o set i les munyia dins el compartiment separat. Així evitava haver de suportar l'empenta de tots els animals i només havia de controlar les ovelles que tenia en el petit recinte. La forma en ziga-zaga que seguien els murs de l'orri servia per reduir la força amb què es movia endavant el conjunt del ramat.

Cronològicament la majoria corresponen al moment de màxima expansió de la ramaderia ovina, entre el segle XVII i principis del XVIII. És el moment en què algun d'ells apareix a la documentació, com l'orri del Bruc (Ordino) o l'orri de Mateu, a Perafita. La seva localització en el temps i en l'espai coincideix amb la de l'ús dels principals terrenys de pastura, els esmentats cortons. Amb el progressiu abandonament de la pràctica de la ramaderia els orris han entrat en l'oblit i avui en dia són molt poc coneguts. En resten les ruïnes escapades per l'alta muntanya, i la traça deixada en la toponímia: l'orri de la Coma del Forat, l'orri del Tamany (a la parròquia d'Ordino), la ribera dels Orris, els orris de Mateu (a la Vall del Madriu) i l'orri del Gastó (a Bixessarri), entre d'altres.

En podem trobar a les muntanyes de totes les parròquies, com els de Cabana Sorda (Canillo), Ensagents (Encamp) i la Serrera (Ordino). Els de les parròquies d'Andorra la Vella, Sant Julià de Lòria i Escaldes-Engordany es troben dins de la Vall del Madriu-Perafita-Claror. A la vegada són els més coneguts i publicats. Se n'han identificat quatre a la zona de Claror (termes dels tolls de l'Olla i planell Gran); dos més al peu del turó de l'estany de la Nou; dos a Perafita; els orris de Matteu, a la Maiana; cinc a la zona de Setut i un a la ribera del riu dels Orris, a més de restes d'altres.

Les cabanes de pastor

A les comarques catalanes meridionals, com per exemple el Tarragonès i el Priorat, les cabanes en pedra seca van tenir un gran desenvolupament entre la segona meitat del segle XVIII i el segle XIX, vinculades a l'extensió del conreu de la vinya. Servien de soplug als pagesos i com a magatzem d'eines i estris, i si el tros era gaire lluny del poble s'hi podia pernoctar. A Andorra, en canvi, les cabanes de pedra seca estan vinculades a una altra activitat: la ramaderia, i la seva principal funció era ser un habitatge temporal, malgrat la seva rusticitat. Es troben en els antics terrenys de pastura que llogaven els comuns a l'alta muntanya durant l'estiu, els cortons, o en els camins que hi menen.

Cabana del Corral de Pedra (Canillo).

La datació de les cabanes es fa difícil; cal una excavació arqueològica per poder-la establir amb seguretat, ja que es tracta de models constructius atemporals, que han perdurat al llarg del temps i que no es modificaran fins a mitjans del segle XX, quan s'introdueix el ciment com a nou material constructiu. Es tracta d'un model i un sistema de construcció tan antic com la pràctica de la ramaderia. Probablement n'hi ha de medievals; a l'alta edat moderna n'hi ha referències en la documentació i alguna té gravada una data del segle XIX.

Quan es feia la transhumància d'altura i els ramats passaven l'estiu a les pastures de la muntanya, els pastors havien de viure durant llargues temporades a la muntanya mentre tenien cura dels ramats, que podien ser de centenars o milers d'ovelles. És per això que disposar de barraques o cabanes tenia una gran importància per tenir un sostre per passar la nit o un lloc per arrecerar-se en cas de mal temps. Algunes d'aquestes cabanes estaven destinades a l'elaboració

Cabana de Fontverd. Té gravada una data del darrer quart del segle XIX i la coberta és feta amb grans blocs de pedra.

Cabana de la Pleta del Querol (vall d'Incles).

Cabana de l'Estall Serr (Vall del Madriu-Perafita-Claror), amb la coberta en volta de canó.

Cabana feta aprofitant un bloc de pedra (Vall del Madriu-Perafita-Claror).

i l'emmagatzematge de formatges. Poden estar aïllades o bé formar agrupacions, i també poden formar part del conjunt d'estructures que complementen un orri. Reben indistintament el nom de barraques o cabanes i se'n pot trobar la traça d'algunes en la toponímia: pic de la Cabaneta, serrat de la Barracota, Cabana Sorda, etc.

Tot i que es parteix d'una mateixa tècnica constructiva, a cada zona es poden trobar uns models diferents, sovint en funció del tipus de terreny, l'activitat amb la qual està relacionada, el seu ús i, sobretot, el domini de la tècnica per part del constructor. Per comparació les cabanes de pastor que trobem a Andorra solen ser de factura força més grollera que les cabanes aixecades per un mestre barracaire a les comarques agrícoles de Catalunya.

En les cabanes de pastor de les muntanyes andorranes la cabana pot ser quadrangular o circular, en algun cas el·líptica. Segons l'etnòleg Ramon Violant i Simorra, el tipus de

cabana més estès a Andorra, i a la resta dels Pirineus, és la cabana de planta quadrangular, amb parets de pedra seca i amb teulat de dos vessants que té una biga central i coberta amb taulons o petits cabirons aplanats i molt junts, que poden estar recoberts de pedres o de gleva. També podem trobar algunes cabanes amb la coberta de pedra, feta en falsa cúpula per aproximació de filades, o bé consistent en grans lloses planes. En són exemples la cabana del Bruc, les cabanes de l'Angonella, les cabanes de Rialb (Ordino), la cabana del Corral de Pedra i la cabana de Clots de Massat (Canillo). La coberta també pot ser en volta de canó, amb les pedres posades en full de llibre: cabana de l'Estall Serrer (vall del Madriu-Perafita-Claror). També hi ha el cas de la cabana que aprofita el desplom d'una paret vertical o l'espai que queda lliure sota un gran bloc com a coberta i es completa amb l'aixecament de parets de pedra seca laterals; és el que s'anomena una "balma murada". N'hi ha a Cabana Sorda (Canillo) i al pla de l'Ingla (vall del Madriu-Perafita-Claror).

De cabanes n'hi ha a totes les valls de muntanya on hi havia pastures i on, consegüentment, s'ha practicat la ramaderia. Alguns dels conjunts més interessants, i fins i tot ben conservats, són al Querol i els clots de Massat (Canillo), els Cortals d'Encamp, l'Angonella i Encodina (Ordino), Comapedrosa (la Massana) i la Vall del Madriu-Perafita Claror.

Els recers

Una altra estructura d'ús ramader que podem trobar a l'entorn dels terrenys de pastura és el recer, una construcció en pedra seca, molt senzilla, generalment amb la planta en forma de semicercle o trapezoidal, oberta per un costat i sense coberta i que podia recolzar-se contra una roca. Servia de paravent perquè el pastor es resguardés mentre vigilava el ramat. Poden servir d'exemple el recer de la pleta de Baell, el del turó de l'Estall Serrer (Vall del Madriu-Perafita-Claror) i el de l'Armina (Canillo).

Recer de l'Estall Serrer (Vall del Madriu-Perafita-Claror).

Conclusions

El Principat d'Andorra disposa d'un patrimoni en pedra seca força ric però poc conegut i valorat. Les estructures en pedra seca derivades de l'agricultura, que consisteixen sobretot en feixes o marges, són comunes a d'altres zones de Catalunya on ha estat necessària una adequació del relleu, però tenen l'interès de ser testimoni material i en temps històrics la principal activitat econòmica del país, l'agricultura, ha format part del paisatge propi de la geografia local. D'entre elles cal destacar les utilitzades en el cultiu de la vinya per la seva gran antiguitat, ja que daten de l'alta edat mitjana. Pel que fa a les estructures en l'alta muntanya, les cabanes juntament amb les estructures que les acompanyen, pletes i orris, entre d'altres, constitueixen un testimoni material de la que durant segles va ser una de les principals fonts de riquesa del país: la ramaderia, cosa que fa que tinguin un gran interès i un elevat valor històric, arqueològic i etnològic.

En general, vistes cas per cas **aquestes estructures poden semblar un patrimoni humil, sense grans elements monumentals, però si es fa una anàlisi amb perspectiva del seu conjunt i se situen en el seu context etnohistòric, adquireixen un gran valor com a testimoni material del passat i la identitat del país, cosa que les fa mereixedores de revaloració, estudi, difusió i protecció.**

Fotografies: Patrimoni Cultural d'Andorra

